

**דיווחיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית
התפתחותית (מש"ה) המתגוררים במסגרות דיור
שונות, על תופעת האלימות המילולית המופנית
כלפיהם: ממדי התופעה, אפיוניה ודרכי תגובה**

פרופ' שונית רייטר וד"ר נירית קרני - וייזר

תופעת האלימות הנחווה על ידי אנשים עם לקויות נסקרה באופן נרחב בספרות המחקרית בעולם ובישראל, ומדווחת כמחסום חברתי המשפיע על שילובם של אנשים עם לקויות בקהילה.

הנושאים של אלימות פיזית ומינית כלפי ילדים ואנשים עם משי"ה נחקרו רבות, אך נעשו מעט מחקרים בנושא של אלימות מילולית

כלפיהם (קרני – וייזר, ורייטר, Khalifeh, 2009; Karni-Vizer, 2014; Hughes, Bellis, Jones, Wood, Bates, 2012;

Woward, Osborn, Moran, Johnson, 2013).

להלן ציטוט מכתבה שפורסמה בעיתון ידיעות אחרונות במוסף 24 שעות

בתאריך 19.11.13 בעמוד 8 בנושא של אלימות פיזית ומילולית

משפחתית: **"מכה עוברת, אבל אלימות נפשית הורגת"...** **"אם אני אתן**

עכשיו מכה לתמיר (שם בדוי), כואב לו וזה עובר. אנחנו נשלים. אבל

מילה יכולה להרוס אותך, להרוג אותך. זה פסיכולוגי" (כץ, 2013).

אלימות מילולית - הגדרה

אלימות מילולית הכוללת : קללות, קריאה בשמות גנאי, עלבונות,

השפלות, הקנטות, איומים, וצעקות, הנה תופעה בעלת השלכות

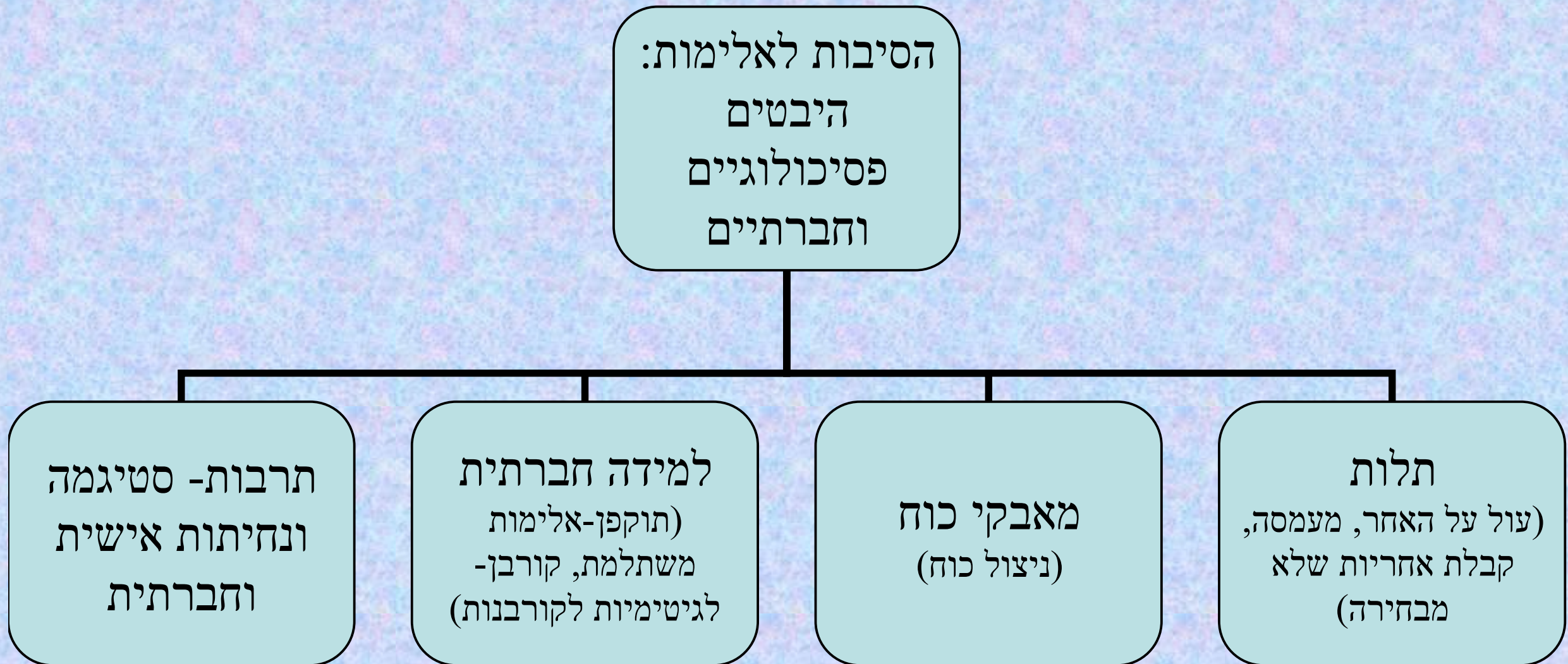
הרסניות שעלולות לגרום נזק נפשי לטווח ארוך לאדם עם הלקות (Uzun,

2003).

ממצאי מחקרים מראים כי אנשים עם לקויות פגיעים יותר וחשופים
לאלימות, להשפלה ולניצול פי ארבעה מאשר אנשים ללא לקויות, כאשר
אנשים עם מש"ה חשופים לאלימות פי עשר לעומת אנשים ללא לקויות,
ונשים אף יותר מגברים. בנוסף, נמצא שהאלימות נחוות לעתים קרובות
מגורם מוכר או ממטפלים הכוללים בני משפחה ואנשי מקצוע (פרימור, לרנר,

.(French, Dardel, Price-Kelly, 2009; Powers, Hughes, & Lund, 2011; 2015

הסיבות לאלימות כוללות היבטים פסיכולוגיים וחברתיים: מאבקי כוח, למידה חברתית, תרבות – סטיגמה, תלות, ונחיתות אישית וחברתית (Krakowski & Czobor, 2004)

מנתונים שהתקבלו בדו"חות סטטיסטיים בישראל (עמינדב, וניסים, 2010 ; ניסים,

גורבטוב, ובן שמחון, 2011) בנוגע לאנשים עם מש"ה, ישנם 34,689 אנשים

מאובחנים. כמו כן, כ- 10,000 מהם בגילאי 21 ומעלה מתגוררים

במערכי דיור שונים: דיור קהילתי, דיור בבית ההורים, ודיור מעוני.

מטרות המחקר

הראשונה, לבדוק כיצד חווים אנשים עם מש"ה את תופעת האלימות המילולית המופנית כלפיהם **לפי דיווחיהם**.

השנייה, להשוות בין **חווית האלימות המילולית** כפי שהיא מדווחת **במסגרות הדיור השונות**.

השלישית, להשוות בין מסגרות הדיור השונות בהקשר ל**מענה** הניתן לדיווחים על אלימות מילולית.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו **90 אנשים** עם משייה על הרצף הקל עד בינוני, 49 גברים ו-41 נשים בגילאי 21 ומעלה : 30 מתגוררים בדיור קהילתי, 30 בדיור מעוני, ו-30 מתגוררים עם משפחותיהם.

המדגם אותר מאוכלוסייה המתגוררת בצפון הארץ (מדגם נוחות).

שאלות המחקר

1. מהם הביטויים של אלימות מילולית המופיעים ברמת השיח כלפי אנשים עם

מש"ה?

2. האם קיימים הבדלים בין גברים ונשים עם מש"ה בחשיפה לאלימות מילולית

ומהם?

3. מהו ההבדל בחשיפה לאלימות מילולית כלפי אנשים עם מש"ה המתגוררים

במערכי דיור שונים: קהילתי, בבית המשפחה ומעונני?

שאלות המחקר

4. מה הם **מקומות הפגיעה** לפי מסגרת הדיור של המשתתפים?
5. האם ומיהם האנשים אותם משתפים אנשים עם מש"ה בנוגע לאלימות מילולית המופנית כלפיהם?
6. מהו **המענה** הקיים במסגרות הדיור השונות עבור אנשים עם מש"ה בהתמודדות עם אלימות מילולית המופנית כלפיהם?

כלי המחקר

לצורך המחקר הנוכחי עובד שאלון הבודק את החשיפה לאלימות
מילולית.

השאלון נבנה בהתבסס על שני שאלונים: האחד, "שאלון אלימות"

(*"Bullying Questionnaire"* Olweus, 1991) והשני שאלון "לשבור את קשר

השתיקה" (Bryen, Carey & Frantz, 2003).

המחקר הנוכחי מתבסס על דיווחי הנחקרים עצמם. בכדי לחדד את נושא
המחקר, נתבקשו משתתפי המחקר לתאר מצבים המייצגים עבורם
אלימות מילולית.

לאחר מכן, המשתתפים נתבקשו לתאר מצבים לפי פירוט שניתן להם של
קטגוריות המגדירות אלימות מילולית: השפלה, העלבה, כינוי בשמות
גנאי, לעג, איומים, קללות, אמירות גסות, וכן את תחושתם כשצועקים
עליהם.

ממצאים

- בשאלת המחקר הראשונה המשתתפים נתבקשו לתאר אלימות מילולית לדעתם. עבור מרביתם התופעה מיוצגת על ידי קללות וביטויים לא מכבדים.
- ההגדרות השכיחות להשפלה התמקדו בחוסר כבוד, ואמירות לא נעימות.
- העלבה הוגדרה בעיקר על ידי גרימת הרגשה לא נעימה, ועל ידי פגיעה.
- כינוי בשמות גנאי הוגדר כמעט פה אחד באמצעות "שמות לא יפים".
- לעג הוגדר כאמירות מביישות או "אומרים עלי דברים וצוחקים עליי".
- איומים הוגדרו בעיקר כאיום בהכאה, ותוקפנות.

ההגדרה השכיחה **לקללות** התמקדה באמירה של דברים מכווערים או מילים גסות, כמו 'מטומטס', 'אידיוט', 'חמור'.

ההגדרה **לאמירות גסות** כללה בעיקר מילים לא יפות, בדיחות גסות, וקללות הקשורות בעבריינות מין.

לבסוף, תארו המשתתפים את **הרגשתם כשצועקים עליהם**, בעיקר את אי הנעימות, הרגשה לא טובה בגוף, ותחושה של פגיעה.

הלוח הבא מתאר את הביטויים של אלימות מילולית ושכיחותם לפי דיווחיהם.

ביטויים של אלימות מילולית ומידת החשיפה אי פעם ($N = 90$)

	N	%	
צעקות	65	72.2	
העלבה	59	65.6	
השפלה	54	60.0	
לעג	52	57.8	
קללות	46	51.1	
כינוי בשמות גנאי	44	48.9	
איום	38	42.2	
אמירת גסויות	34	37.8	

כ-30% מהמשתתפים דיווחו שחוו **שבע ושמונה** קטגוריות של אלימות
מילולית, כ-40% מהם דיווחו כי חוו **שלוש עד שש** קטגוריות, וכ-20%
דיווחו על קטגוריה **אחת או שתיים** בלבד. כאמור, רק כעשירית דיווחו
כי לא חוו אלימות מילולית כלל.

הלוח הבא מתאר את מידת החשיפה לאלימות מילולית בשבוע האחרון,
לפי דיווחי הנבדקים.

מידת החשיפה לאלימות מילולית בשבוע האחרון ($N = 90$)

כל הזמן N (%)	במידה רבה N (%)	במידה מעטה N (%)	כלל לא N (%)	
3 (3.3)	10 (11.1)	37 (41.2)	40 (44.4)	העלבה
1 (1.1)	17 (19.1)	25 (28.1)	46 (51.7)	לעג
--	16 (17.8)	31 (34.4)	43 (47.8)	צעקות
4 (4.5)	14 (15.7)	19 (21.3)	52 (58.4)	קללות
--	9 (10.0)	33 (36.7)	48 (53.3)	השפלה
--	11 (12.2)	21 (23.4)	58 (64.4)	כינוי בשמות גנאי
1 (1.1)	9 (10.1)	15 (16.9)	64 (71.9)	אמירת גסויות
1 (1.1)	8 (8.9)	16 (17.8)	65 (72.2)	איום

השאלה השנייה עסקה בהבדלים מגדריים בחשיפה לאלימות מילולית

הבדל	נשים N=41	גברים N=59	סה"כ	
$F(1, 88)$	M	$M (SD)$	M	
(η^2)	(SD)		(SD)	
0.34	4.54	4.20	4.36	חשיפה אי פעם
(.004)	(2.66)	(2.70)	(2.67)	
0.24	3.49	3.22	3.34	חשיפה בשבוע האחרון
(.003)	(2.35)	(2.73)	(2.55)	

$F(2, 87) = 0.17, p = .844, \eta^2 = .004$

לא נמצאו הבדלים במידת החשיפה לאלימות מילולית לפי מגדר המשתתפים

השאלה השלישית עסקה הבדל בחשיפה לאלימות מילולית כלפי אנשים עם מש"ה המתגוררים במערכי דיור שונים: קהילתי, בבית המשפחה ומעוני

הבדל	משפחה	דיור מעוני	דיור קהילתי	
$F(2, 87)$	N=30	N=30	N=30	
(η^2)	M	M	M	
	(SD)	(SD)	(SD)	
3.19*	3.63	4.87	4.57	חשיפה אי פעם
(.071)	(2.95)	(2.34)	(2.61)	
0.21	3.50	3.13	3.40	חשיפה בשבוע האחרון
(.005)	(2.91)	(2.26)	(2.53)	

$F(4, 170) = 6.08, p < .001, \eta^2 = .125$

הממצאים מראים כי רמת החשיפה לאלימות מילולית אי פעם גבוהה
באופן מובהק בקרב דיירים בדיור קהילתי ומעוני מאשר בקרב
משתתפים הגרים עם משפחה.

לא נמצאו הבדלים מובהקים ברמת החשיפה לאלימות מילולית בשבוע
האחרון.

השאלה הרביעית עסקה במקומות הפגיעה לפי מסגרת הדיור של המשתתפים

הבדל	משפחה	דיור מעוני	דיור קהילתי	
$F(2, 87)$	M	M	M	
(η^2)	(SD)	(SD)	(SD)	
0.46	0.50	0.50	0.73	בית
(.010)	(0.97)	(0.73)	(1.44)	
2.50	0.43	0.07	0.20	שכונה
(.054)	(0.94)	(0.25)	(0.55)	
7.94***	2.03	0.97	0.33	מקום עבודה
(.154)	(2.51)	(1.33)	(0.55)	
1.02	0.03	0.07	0	מועדון
(.023)	(0.18)	(0.25)	(0.0)	
0.50	0.03	0.03	0	מקום ציבורי
(.011)	(0.18)	(0.18)	(0.0)	
6.41**	0.73	2.00	2.47	מקום אחר
(.129)	(1.70)	(1.93)	(2.16)	

$F(12, 162) = 3.00, p < .001, \eta^2 = .182$

הממצאים מראים כי נמצא הבדל מובהק בחשיפה לאלימות מילולית
במקום העבודה בקרב משתתפים הגרים עם משפחותיהם.

לעומת זאת, החשיפה לאלימות מילולית במקום 'אחר' (לדוגמא : מכולת)
רבה באופן מובהק בקרב משתתפים הגרים בדיור קהילתי.

בשאלה החמישית משתתפי המחקר נתבקשו לציין האם שיתפו אדם

כלשהו בפגיעה, ובמידה וכן, את מי שיתפו (בן משפחה, עמית, דמות

סמכות, משפחת הפוגע, הפוגע עצמו, מראיין).

מתוך 74 משתתפים שדיווחו על פגיעה מילולית, מרביתם - 63 (85.1%)

משתתפים בחרו לשתף אדם אחר.

לא נמצא הבדל מגדרי בבחירה לשתף ($\chi^2(1) = 0.96, p = .327$).

בנוסף, הבחירה לשתף אדם אחר בפגיעה לא נמצאה שונה לפי מסגרת

הדיוור, אם כי תתי הקבוצות במדגם קטנות מידי לניתוח סטטיסטי.

התפלגות הדמויות אליהן פנו המשתתפים לאחר הפגיעה בשבוע האחרון ($N = 63$)

%	N	
90.5	57	דמות סמכות
31.7	20	בן משפחה
6.3	4	עמית
4.8	3	משפחת הפוגע
9.5	6	מראיין
3.2	2	הפוגע עצמו

השאלה השישית עסקה במענה שקיבלו המשתתפים לאחר הדיווח על האלימות

התפלגות התגובה של האדם אליו פנו המשתתפים לאחר הפגיעה בשבוע האחרון ($N = 63$)

שאלה	N כללי של הפניות	%
שוחחו עם הפוגע	52	82.5
מטפלים / יטפלו בעניין	28	44.4
שוחחו עם הנפגע	22	34.9
הורו לנפגע להתעלם / להתרחק	12	19.0
פעלו נגד הפוגע	6	9.5
לא עשו דבר	3	4.8
הצדיקו את הפוגע	1	1.6

בדרך כלל לא נמצאו התגובות לפנייה שונות לפי מסגרת הדיור, למעט

מקרה אחד: פעולות עם הנפגע.

בדיור קהילתי נעשו בשני שליש מהמקרים פעולות עם הנפגע (14 מתוך 21

מקרים, 66.7%), לעומת בכ- 25%-30% מהמקרים בדיור מעוני (6 מתוך 22

מקרים, 27.3%) ובבית המשפחה (6 מתוך 20 מקרים, 30.0%) ($\chi^2(2) = 8.41, p = .015$).

פעולות עם ונגד הפוגע נעשו ב- 86% מהמקרים בדיור קהילתי, ב- 100%

מהמקרים בדיור מעוני וב- 85% מהמקרים בבית המשפחה.

דיון

שאלת המחקר הראשונה עסקה באיתור ותיאור הממדים של אלימות מילולית. כ-90% מהמשתתפים דיווחו שחווי אלימות מילולית אי פעם, בעיקר צעקות, העלבה, השפלה, לעג וקללות. כ-80% דיווחו שחווי אלימות מילולית בשבוע האחרון, בעיקר העלבה, לעג, צעקות וקללות.

ממדי האלימות מילולית שדווחו במחקר זה על ידי המשתתפים דומים לממצאים שנמצאו במחקרים קודמים שנעשו בנושא, אך נבדקו בקרב ילדים עם משי"ה (קרני – וייזר, ורייטר, 2009; Karni – Vizer, 2014).

בשאלת המחקר השנייה נבדקו הבדלים בין נשים לגברים בחשיפה לאלימות מילולית. ממצאי המחקר מראים כי מידת החשיפה לאלימות

מילולית לא נמצאה שונה לפי מגדר. עם זאת, נמצא כי **קיימת נטייה**

לפיה אחוז **הנשים** שדיווחו על פגיעה בשבוע האחרון רב מאחוז

הגברים, כאשר הדיווח על פגיעה על ידי **בעל סמכות** נוטה להיות רב

ביותר. זאת בניגוד לממצאים שנמצאו במחקרים קודמים שנעשו על

אנשים עם לקויות, שבדקו אלימות באופן כללי, ובהם ההבדלים בין

המינים נמצאו מובהקים כאשר הנשים דיווחו על אלימות רבה יותר

(פרימור ולרנר, 2011; Lund, 2015; Hughes, et al., 2012; Attard & Price Kelly, 2010).

שאלת המחקר השלישית בדקה הבדלים בדיווחים על אלימות מילולית כלפי

אנשים עם מש"ה המתגוררים במערכי דיור שונים: קהילתי, משפחה, ומעוני.

במחקר הנוכחי נמצא כי רמת החשיפה לאלימות מילולית אי פעם, גבוהה

באופן מובהק בקרב דיירים **בדיור קהילתי ומעוני**.

נושא זה לא נבדק במחקרים עד כה, אך ניתן להסביר את הממצאים הללו על

פי מודל הלמידה החברתית. ההנחה הבסיסית במודל זה היא שהתוקפן למד כי

האלימות 'משתלמת' והקורבן למד ש'מותר להתיר את דמו'.

שאלת המחקר הרביעית עסקה במקומות הפגיעה של אלימות מילולית לפי מסגרת הדיור של המשתתפים. במחקר הנוכחי נמצא כי אלימות מילולית במקום העבודה דווחה במידה רבה יותר על ידי משתתפים הגרים עם משפחותיהם לעומת האחרים. ניתן להסביר ממצא זה לפי מודל הקשר בין תלות ולחץ המסביר את ההתעללות כתוצר של התלות של הפרט עם הלקות בסביבתו.

כמו כן, החשיפה לאלימות מילולית במקום 'אחר' דווחה במידה רבה יותר על ידי משתתפים הגרים בדיור קהילתי. ממצא זה ניתן להסבר על פי המודל האקולוגי (Bronfenbrenner, 1997), המציע הסבר מערכתית תרבותי לפיו האדם עם הלקות נתפס כ'אדם לא שלם', שהעמדות כלפיו הן שליליות וסטריאוטיפיות. עמדות שכאלה המבוססות על סטיגמה עלולות לחזק התנהגות עוינת ואלימה כלפי האדם עם הלקות.

שאלת המחקר החמישית בדקה האם ומיהם האנשים אותם משתפים

אנשים עם משי"ה בנוגע לאלימות מילולית המופנית כלפיהם?

כ- 85% מן המשתתפים שנפגעו בחרו לדווח על הפגיעה ולשתף אדם אחר.

משתתפים אלו נטו להיות מעט מבוגרים יותר מאשר המשתתפים אשר בחרו

שלא לשתף. בעיקר דווחו הפגיעות לדמות סמכות כלשהי: אחראי, מדריך,

מלווה בבית, עו"ס, מורה, מנהל. בנוסף, דווחו כשליש מן הפגיעות לבן

משפחה, לרוב לאם המשתתף. כמחצית מן הגברים שנפגעו דיווחו לשני

גורמים ויותר, לעומת כ- 30% מן הנשים אשר עשו כך.

שאלת המחקר השישית והאחרונה עסקה במענה הקיים המסגרות
הדיור השונות בהתמודדות עם אלימות מילולית המופנית כלפי האדם
עם המש"ה. בדיור קהילתי נעשו בשני שליש מהמקרים פעולות עם
הנפגע, לעומת בכרבע עד 30% מהמקרים בדיור מעוני ובבית המשפחה.
ממצא זה הוא חשוב מכיוון שהאדם עם המש"ה זקוק למערך תמיכות
נרחב בחייו כחלק מהמיומנויות ההסתגלותיות היומיומיות, ובעיקר
בנושא של אלימות המופנית כלפיו.

הממצאים של מחקר זה שופכים אור על שכיחות התופעה ומציעים
תכניות התערבות להתמודדות עם תופעת האלימות המילולית כלפי
האנשים עם המוגבלות השכלית התפתחותית לאוכלוסייה זו, ולצוות
המעניק את שירותי הדיור המלווה ומדריך את האנשים הללו.

סיכום, המלצות ומסקנות

מהמחקר הנוכחי, מתקבלת תמונת מצב מעמיקה ושלימה לגבי אלימות

מילולית הנחוות על ידי אנשים עם מש"ה המתגוררים במערכי דיור

שונים: קהילתי, עם המשפחה, ומעוני. האלימות המילולית מדווחת

בקרב משתתפי המחקר כנחוות בתדירות גבוהה ומצד גורמים שונים

ורבים: בני משפחתם וחבריהם למגורים, והדיווחים הרבים ביותר

מתייחסים לאנשים שהם עובדים איתם באותם מקומות תעסוקה.

התרומה התיאורטית של המחקר הנוכחי היא כי ניתן להצביע על כך שבכל אחת ממסגרות הדיור ישנה דומיננטיות לסיבה מסוימת לאלימות מילולית כלפי אנשים עם מש"ה. בקרב המתגוררים עם משפחותיהם ניתן לראות את הסיבה של תלות ולחץ. למידה חברתית יכולה להיות סיבה שמסבירה בחלקה את האלימות המילולית כלפי הדיירים בדיור במעונות, וסטיגמות ודחיה חברתית מאפיינים את הדיור בקהילה.

השלכות יישומיות של המחקר

אחת המטרות העיקריות היא להעלות למודעות של הבאים במגע עם אנשים עם משי"ה את החשיפה לאלימות מילולית. לאחר קבלת התמונה השלימה, ניתן יהיה לגבש תכניות התערבות להתמודדות עם תופעה זו הן בקרב האוכלוסייה עצמה והן בקרב מפעילי מערכי הדיור השונים, המטפלים, המדריכים, אנשים המקצוע, והמשפחות. מטרתן של תכניות אלה בסופו של דבר היא לשפר את איכות חייהם של אנשים עם משי"ה ואת השירותים והתמיכות שהם מקבלים במסגרות הדיור השונות.

המלצות למחקרי המשך

- הצעה למחקר עתידי יכולה להיות בדיקת הקשר שבין הסיבות לאלימות מילולית (תלות, מאבקי כוח, סטיגמות, וכו') כלפי אנשים עם משי"ה. דבר זה יאפשר התמודדות עם הסיבות השונות האופייניות לכל מסגרת הדיור – קהילתי, המשפחה, ומעוני.
- הצעה נוספת למחקר עתידי הנה כי ניתן לנסות להפעיל תכנית התערבות לאנשים עם משי"ה המבוססת על מעגלי הפנמה (רייטר, שלומי, וצדר, תשנ"ט) להתמודדות עם תופעת האלימות בכלל ואלימות מילולית בפרט המופנית כלפי אנשים אלו.

• חשוב לבדוק מהי הכשרת הצוותים המקצועיים להדרכת הדיירים בנושא של התמודדות עם אלימות מילולית. בנוסף, יש צורך לבדוק מהי התמיכה המוצעת למשפחות של אנשים עם מש"ה בהתמודדות עם אלימות.

• כמו כן, מכיוון שהדיווחים הרבים ביותר נוגעים לכך שאנשים עם מש"ה סופגים אלימות מילולית מצד אנשים שעובדים איתם באותם מקומות תעסוקה, יש מקום לחשוב על הכשרות או השתלמויות שיעברו אנשים במקומות תעסוקה לפני תחילת עבודתם של האנשים עם מש"ה במקום העבודה. ההשתלמויות צריכות להתבצע בנוכחות האדם עם המש"ה. אולי באופן שכזה ניתן יהיה להסיר את החסמים החברתיים הקיימים כלפי אנשים עם לקויות.

תודה לקרן שלם על תמיכתה הנדיבה

במחקר זה